

Ks. prof. dr hab. Janusz Szulist
Katedra Nauk Społecznych i Prawa Kanonicznego
Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
w Toruniu

**Recenzja rozprawy doktorskiej ks. mgra lic. Tomasza Grzegorza Duszkiewicza
pt. *Współczesne ruchy ekologiczne w Polsce. Studium teologicznomoralne*
(Warszawa 2023, ss. 255), przygotowanej w Instytucie Nauk Teologicznych
pod kierunkiem bpa prof. dra hab. Andrzeja Franciszka Dziuby**

Postęp w różnych dziedzinach życia wyznacza dynamikę przemian, których skutek nie zawsze jest przewidywalny. *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym* „*Gaudium et spes*” wskazuje na „radość i nadzieję”, ale także na „smutek i lęk” współczesnego człowieka (KDK 1). Społeczności osiągają coraz wyższe poziomy dobrobytu, niekiedy jednak zapominając o tak fundamentalnych zasadach, jak solidarność, powszechne przeznaczenie dóbr, sprawiedliwość. Ignorancja wobec tychże zasad, wyznaczających aksjologiczne horyzonty rozwoju, prowadzi do krzewienia tak niepożądanych skutków źle rozumianego postępu, jak problem ekologiczny. Szacunek dla środowiska naturalnego stanowi współcześnie jedną z najważniejszych kwestii, przy dość oczywistym założeniu, iż ludzkość ma do swojej dyspozycji tylko jedną planetę, Ziemię. Papież Franciszek w encyklice o potrzebie ochrony środowiska, *Laudato si*, buduje nadzieję na uregulowanie problemów natury ekologicznej, mające miejsce przy współpracy z Bogiem jako Panem życia: „W centrum tego świata stale obecny jest Pan życia, który tak bardzo nas kocha. On nas nie opuszcza, nie zostawia nas samymi, bo definitywnie zjednoczył się z naszą ziemią, a Jego miłość zawsze prowadzi nas do znalezienia nowych dróg. Jemu niech będzie chwała!” (LSi 245). Rozprawa doktorska ks. mgra lic. Tomasza G. Duszkiewicza *Współczesne ruchy ekologiczne w Polsce. Studium teologicznomoralne* nawiązuje do nurtu nauczania Kościoła, prezentując moralny aspekt troski o środowisko naturalne. Przejawami tego typu troski, realizowanymi w polskim Kościele, są następujące działania: nauczanie episkopatu, troska duszpasterska o rodziny, partycypowanie w procesie wychowania młodego pokolenia. Rozprawa teologiczna posiada charakter teoretyczno-praktyczny, posiłkując się w analizie teologicznej innymi dziedzinami i dyscyplinami naukowymi.

1. Temat, struktura, cel pracy

Dysertacja jest zatytułowana *Współczesne ruchy ekologiczne w Polsce. Studium teologicznomoralne*. Tytuł spełnia kryteria metodologiczne. Autor określił przedmiot badawczy. Ramy czasowe analiz obejmują okres od początków XX wieku (s. 29). Zagadnienie ekologii zostało zaprezentowane z perspektywy teologii moralnej (s. 10,202), odnosząc się przy tym do działalności duszpasterskiej Kościoła w Polsce. Autor precyzyjnie dookreślił termin ekologii, również na gruncie teologii i filozofii, celowo abstrahując od różnego rodzaju ujęć ideologicznych.

W dysertacji można wyróżnić następujące elementy składowe: *Wykaz skrótów* (s. 4-7); *Wstęp* (s. 8-23); *Rozdział I. Uwarunkowania ruchu ekologicznego w Polsce* (s. 24-70); *Rozdział II. Ekoteologia moralna* (s. 71-115); *Rozdział III. Ekologia w świecie i w Kościele* (s. 116-155); *Rozdział IV. Praktyczne aspekty aktywności ekologicznej w ujęciu moralno-pastoralnym* (s. 156-201); *Zakończenie* (s. 202-210); *Bibliografia* (s. 211-254); *Spis rysunków* (s. 255). Układ pracy cechuje się logicznością w powiązaniu z przedmiotem badawczym. Prezentowane treści są równomiernie przyporządkowane poszczególnym rozdziałom. Autor wyodrębnił w każdym rozdziale trzy mniejsze jednostki tematyczne, co dowodzi dogłębnego przemyślenia procesu badawczego, a następnie również wyników analiz.

Cel dysertacji został określony dwukrotnie: we *Wstępie* (s. 10) i *Zakończeniu* (s. 202): „W pracy chodzi przede wszystkim o ukazanie znaczenia ekologii w perspektywie specyficznych uwarunkowań polskich, które mają bardzo duży wpływ na inicjatywy ekologiczne realizowane w ramach działalności ruchów ekologicznych. Samo pojęcie: ruch ekologiczny jest wieloznaczne, dlatego od strony merytorycznej tematykę dookreśla podtytuł, który wskazuje na badania o charakterze teologicznomoralnym” (s. 10). Nie wyszczególniono precyzyjnie cząstkowych problemów badawczych przy zachowaniu aspektu formalnego opracowania. Znajdują one jednak odzwierciedlenie w *Spisie treści* (s. 2-3). Stwierdzam, iż wskazany cel badawczy został osiągnięty. Praca stanowi inspirację do dalszych badań na rozwoju świadomości ekologicznej w Polsce przy odniesieniu do obiektywnego porządku etyczno-moralnego o genezie chrześcijańskiej.

2. Źródła i metoda pracy

Rozprawa posiada charakter źródłowy. Autor zaznaczył we *Wstępie*: „Głównym źródłem dla opracowania tego tematu jest Objawienie i Magisterium, w którym znajduje się objaśnienie dotyczące moralności związanej z osobą człowieka i jego życiem” (s. 18-19). Zgromadzone źródła opracowania podzielono na następujące grupy: Pismo święte; dokumenty

Drugiego Soboru Watykańskiego; nauczanie papieży (Pius XI, Pius XII, Jan XXIII, Paweł VI, Jan Paweł II, Benedykt XVI, Franciszek); dokumenty Stolicy Apostolskiej; dokumenty Konferencji Episkopatów; dokumenty Kościoła w Polsce. Źródła uporządkowano chronologicznie. Autor poza bogatym materiałem źródłowym załączył również literaturę przedmiotu oraz strony internetowe. Nie sposób jednak wskazać zasadności dla ostatniej części bibliografii z pominięciem konkretnych cytowanych lub parafrazowanych pozycji. W pracy wykorzystano literaturę polsko- i obcojęzyczną, co podnosi wartość pracy. W podziale bibliografii można zastanowić się nad wydzieleniem literatury pomocniczej lub uzupełniającej, gdyż wiele z pozycji przywołanych przez Doktoranta nie ma bezpośredniego związku z przedmiotem badawczej. Są to jednak pozycje istotne w definiowaniu terminów jako wprowadzeń w refleksję poszczególnych zagadnień z zakresu ekologii.

Autor następująco sprecyzował we *Wstępie* metodę pracy: „W pracy zostanie wykorzystana metoda analizy jakościowej (krytyczno-porównawcza), której wyniki będą poddane weryfikacji i syntetyzacji. W pracy zostanie też wykorzystana metoda wnioskowania, aby przedstawić praktyczne aspekty zagadnień szczegółowych, a także metoda analizy historycznej” (s. 22). Wskazaną metodę zastosowano poprawnie w opracowaniu, skutecznie rozwiązując problem badawczy. Struktura rozprawy nawiązuje do sylogizmu praktycznego, właściwego katolickiej nauce społecznej.

3. Ocena merytorycznej strony pracy

Rozprawa doktorska ks. mgra lic. Tomasza Duszkiewicza jest w pełni oryginalnym opracowaniem. Rozwiązanie kwestii ekologicznej jest jednocześnie wskazaniem na przyszłość, w której każdy człowiek będzie miał zagwarantowane prawo do czystego środowiska. Prezentowane zagadnienia zawierają w sobie istotową zależność pomiędzy ekologią ludzką a ekologią środowiska naturalnego, dzięki czemu jest kształtowana kultura, warunkująca docelowo integralny rozwój osoby. Autor jako wykształcony teolog zaprezentował moralny aspekt kwestii ekologicznej, posiłkując się wiedzą z zakresu biologii, socjologii i pedagogiki. Recenzowana dysertacja zyskuje dodatkowo na wartości poprzez ukazanie polskiego kontekstu troski o przyrodę, co stanowi konkretyzację dla nauczania społecznego Kościoła.

Korpus pracy stanowią cztery rozdziały, powiązane z przedmiotem badawczym i skutecznie umożliwiające osiągnięcie stawianych przez Doktoranta celów. Inicjalny rozdział jest zatytułowany *Uwarunkowania ruchu ekologicznego w Polsce*. Pierwszy paragraf tegoż rozdziału ukazuje historię ruchu ekologicznego w Polsce. Słusznie zauważono w pracy, iż największa dynamika rozwoju ruchów ekologicznych miała miejsce w Polsce w okresach po

odzyskaniu niepodległości oraz po transformacji ustrojowej (s. 39). W drugim podrozdziale Doktorant odniósł się do przemian społeczno-moralnych w kontekście ekologii. Przedmiotem analiz jest zasadniczo okres po 1989 roku. Wprowadzenie w refleksję stanowi wypowiedź Jadwigi Staniszkis, oddająca specyfikę aktualnej sytuacji politycznej: „Później nastąpiła faza tzw. ‘kapitalizmu politycznego’ (1990-1993), poprzez ‘kapitalizm oligarchiczny’ (1993-1997), obecnie dominuje upartyjniony ‘kapitalizm sektora publicznego’ (od 1997 roku). Ten ostatni odpowiada za ‘kolonizację funduszy publicznych’, klientelistyczne gromadzenie zasobów w rękach uprzywilejowanych elit i uprawianie polityki w kategoriach ‘pastiszu’, czyli nakierowanie realnych działań politycznych na cele odmienne od tych formułowanych oficjalnie” (s. 41-42). W odniesieniu do tej części pracy należy wskazać dwie niedoskonałości. Po pierwsze, Autor zdaje się nie rozróżniać „kapitału społecznego” – przywołanego w tekście (s. 49) – od „kapitału kulturowego”, którego określenie zostało przyporządkowane pierwszemu. Po drugie, w pracy naukowej należy stronić od aktualnych sporów politycznych. Ryzykowne jest zatem przywoływanie wypowiedzi Donalda Tuska (2015) „polskość to nienormalność” (s. 51) i w następującym akapicie „po zwycięstwie nowego ugrupowania zjednoczonej prawicy w Polsce (...)” (s. 52). W trzecim paragrafie ukazano działalność eklezjalną w kontekście ekologicznym. W tejże części Doktorant przywołał nauczanie papieża dotyczące ekologii na kanwie dogmatyki katolickiej (s. 57-58). Zasadne jest przypomnienie konieczności dialogu i odpowiedzialności w rozwiązywaniu współczesnych kwestii społecznych, co posiada bogatą tradycję teologiczną (s. 60-62).

Drugi rozdział jest zatytułowany *Ekoteologia moralna* (s. 71-115). Autor w pierwszej kolejności prezentuje problematykę ekologiczną w kontekście stworzenia i zbawienia. Stworzenie świata stanowi działanie celowe, przy zachowaniu autonomii porządku doczesnego (s. 75-76). Słusznie podkreślono, iż wiara i nauka wzajemnie się uzupełniają (s. 80), znajdując odzwierciedlenie w integralnej koncepcji człowieka, stworzonego na obraz i podobieństwo Boże. Misterium zbawienia wskazuje na przeznaczenie stworzenia do życia w jedności z Bogiem (s. 84). W drugim podrozdziale Doktorant podkreśla antropologiczne podstawy problematyki ekologicznej. Człowiek stanowi wyjątkowy byt w całym porządku stworzenia (s. 87), obdarzony rozumnością (s. 89). Powołaniem osoby jest porządkowanie świata przy zachowaniu kryteriów moralnych (s. 94-95). Słusznie zauważono, iż normatywność związana ze sposobem bycia człowieka winna rzutować na działanie organizacji chroniących naturę przed zniszczeniem w zakresie spełniania postulatów sprawiedliwości (s. 96). Zwieńczeniem drugiego rozdziału jest podjęcie zagadnienia nawrócenia ekologicznego. W tejże kwestii Doktorant odwołuje się do nauczania Jana Pawła II w zakresie struktur grzechowych. Uporządkowane życie

człowieka skutkuje szacunkiem dla środowiska naturalnego (s. 105). Rozwój gospodarczy winien iść w parze z rozwojem moralnym w każdym regionie świata (s. 106), z racji faktu, iż kwestia ekologiczna ma charakter ponadnarodowy.

Trzeci rozdział nosi tytuł *Ekologia w świecie i w Kościele* (s. 116-155). Doktorant przyporządkowuje kwestii ekologicznej kategorię „znaku czasów”, przywołaną podczas Drugiego Soboru Watykańskiego i następnie opracowaną przez Pawła VI (s. 121-122). Społeczność światowa podejmuje ze szczególnym zainteresowaniem zjawisko smogu (s. 125) oraz ochronę zasobów wody pitnej (s. 128-129). Przewyciężenie negatywnych zjawisk w odniesieniu do natury ma miejsce poprzez zastosowanie porządku moralnego (s. 131), ale również poprzez odnowienie poczucia wspólnoty, gdzie wzorcze odniesienia znajdują się w Kościele (s. 134-135). Doktorant zwraca uwagę na wzrastające zainteresowanie Polaków ekologią w wymiarze wspomnianych „znaków czasu” (s. 131), jak też na wykorzystanie pobożności w odpowiedzialnym kształtowaniu przychylnego środowiska naturalnego (s. 167). Pośród różnych inicjatyw proekologicznych w Polsce Autor wymienia następujące: nauczanie Jana Pawła II (s. 143,146), Ruch Ekologiczny św. Franciszka z Asyżu (s. 144-146), Słowo biskupów z górnośląsko-zagłębiowskiej metropolii na Światowy Dzień Wody (20.3.2020; s. 148-149), Apel biskupa kieleckiego o troskę i ochronę środowiska naturalnego (26.9.2017; s. 150), Słowo biskupów metropolii wrocławskiej w sprawie troski o jakość powietrza (5.12.2017; s. 151), Apel Rady Społecznej przy Biskupie Płockim Piotrze Liberze (7.7.2017; s. 151-152).

Ostatni rozdział jest zatytułowany *Praktyczne aspekty aktywności ekologicznej w ujęciu moralno-pastoralnym*. Duszpasterstwo parafialne wyraża się m.in. w przywoływaniu niezmiennych zasad, dzięki którym wierni mogą partycypować w dobrach zbawczych (s. 162). Liturgia celebrowana w parafiach winna rzutować na religijność w domach, będących przecież „Kościołem domowym”. Doktorant trafnie wskazał na bliskość natury w stosunku do domostw, co domaga się konkretyzacji zasad ewangelicznych (s. 167-168). Dziękczynienie za dary ziemi czynione w ognisku domowym wyraża jednocześnie szacunek wobec środowiska naturalnego (s. 168-169). Drugim obszarem praktycznej aktywności ekologicznej jest rodzina, w której człowiek doświadcza ekologii ludzkiej (s. 174). W rodzinie są także regulowane podstawowe potrzeby człowieka. Racjonalność i odpowiedzialność korzystania z dóbr natury – w ramach socjalizacji pierwotnej – służy docelowemu rozwiązaniu kwestii ekologicznej (s. 178-179). Ostatni podrozdział opisuje relację pomiędzy młodym pokoleniem a ekologią. Młodzież jest poddawana intensywnym procesom edukacyjnym, co formuje osobowość przy zachowaniu zasad moralności (s. 187-188). Doktorant jest świadom wieloaspektowości fazy dorastania człowieka, w ramach której wyraźnie trzeba rozgraniczać pomiędzy negatywnymi a pozytywnymi

bodźcami (s. 200). Wspólnoty naturalne lub Kościół mogą przyczynić się do wyboru najwłaściwszego stylu postępowania przez dzieci i młodzież przy poszanowaniu środowiska naturalnego. W tejże kwestii Doktorant przywołuje nauczanie Jana Pawła II, Franciszka oraz teologię Karla Rahnera (s. 197-199). W ostatnim podrozdziale należałoby bardziej konkretnie dookreślić aspekt relacji młodego pokolenia do środowiska naturalnego. Tytuł tej części pracy jest zbyt ogólnikowy.

4. Ocena formalnej strony pracy

Ks. mgr lic. Tomasz G. Duszkiewicz opanował technikę pisania tekstów naukowych, co znajduje odzwierciedlenie w formalnej stronie pracy. *Spis treści* jest sporządzony poprawnie. Odsyłacze dolne zredagowano przy zastosowaniu metody przecinkowej. Numeracja przypisów rozpoczyna się od każdego rozdziału. Skracanie zapisu bibliograficznego nie budzi większych zastrzeżeń. *Wstęp* zawiera wszystkie elementy formalne. Można jednak odnieść wrażenie pewnej chaotyczności w kwestii prezentacji problemu badawczego, czy też opisu aktualnego stanu badań. Charakterystyka zawartości pracy jest ujęta skrótowo, ale jednocześnie w sposób bardzo spójny (s. 22-23). Konstrukcja poszczególnych rozdziałów jest schematyczna. Na początku każdego z nich znajdują się wprowadzenia. Poszczególne jednostki tematyczne w postaci podrozdziałów i rozdziałów są zwieńczone podsumowaniami. Tym niemniej tego typu konstrukcja prowadzi do sytuacji, iż na końcu każdego rozdziału znajduje się „podsumowanie podsumowania”. W niektórych miejscach rozdziałów funkcjonują obszernie cytaty nieopatrzone jakimkolwiek komentarzem Autora następującym po przytoczeniu tekstu (np. s. 26,42-43,164-165). Wprowadzenia, jak i podsumowania rozdziałów są obszerne stronicowo. *Zakończenie* rozprawy zawiera syntetycznie sformułowane wnioski, nawiązujące ściśle do przeprowadzonych wcześniej analiz. Nie ma konieczności zamieszczenia po raz wtóry charakterystyki zawartości pracy w *Zakończeniu* (s. 203-204).

W dysertacji znajdują się nieliczne niedociągnięcia formalne:

- Zapis tytułów publikacji kursywą (np. s. 205).
- Powołanie się na konkretnych autorów i dokumenty bez odnośników dolnych (np. s. 8).
- Ujednolicenie zapisu inicjałów lub pełnych imion w tekście.
- Uzupełnienie inicjałów imion w przypisach dolnych (np. przyp. 37,38/s. 16).
- Wprowadzenie przy cytowaniu dokumentów stron albo numerów.
- Powtórzenia w tekście (np. s. 30).

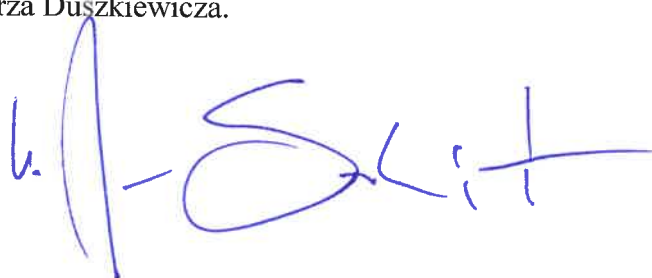
- Stosowanie niejednolitego zapisu przy kolejnej stronie („n.” lub brak „n.”).
- Uzupełnienie zakresu stronicowego w artykułach z publikacji zbiorowych.

5. Pytania oraz wnioski końcowe

W związku z lekturą dysertacji Recenzent formułuje następujące pytania, z intencją wskazania Autorowi punktów wymagających doprecyzowania w dysertacji:

- W jakim zakresie kwestia ekologiczna jest współczesną kwestią społeczną?
- Jaka jest zależność pomiędzy rozwiązaniem kwestii ekologicznej a kapitałem kulturowym i kapitałem społecznym?
- Jakie są możliwości kształtowania przez parafie postaw ekologicznych w obszarze regionu?

Recenzowana rozprawa spełnia kryteria stawiane dysertacjom doktorskim. Temat opracowano w sposób zadawalający. Autor wykorzystał w wystarczającym stopniu dostępną bazę źródłową, dzięki czemu poszczególne zagadnienia są ujmowane z uwzględnieniem szerokiej perspektywy badawczej, sugerowanej na początku pracy. Satysfakcjonujący charakter posiada również strona formalna i merytoryczna rozprawy o nowatorskim charakterze. Dysertacja jest bardzo dobrze dopracowana pod względem edytorskim. Na podstawie przytoczonych przesłanek wnoszę prośbę do Rady Dyscypliny Nauk Teologicznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie o kontynuowanie postępowania o nadanie tytułu doktora nauk teologicznych dla ks. mgra lic. Tomasza Grzegorza Duszkiewicza.

Toruń, dn. 20 kwietnia 2023 r.